

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOO

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

Seminar

„Kuidas meist said protestandid: reformatsioonikultuuri levik Eestis“

19.–20. oktoober 2017

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia orelisaal A-404, Tatari 13, Tallinn

Programmijuht: prof Kristel Pappel (EMTA)

KAVA

Neljapäev, 19. oktoober 2017

9.30 Tervituskohv IV korruse fuajees

10.00 Avasõnad

10.15–11.15 Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Mis on reformatsioonikultuur?

11.15–12.15 Jüri Kivimäe (Toronto Ülikool)

Reformatsioon ja raamatukultuur ehk kuidas tsiviliseerida koloniaalühiskonda?

12.15–13.00 Merike Kurisoo (Tallinna Ülikool, Eesti Kunstimuuseum)

Katoliiklikust pühakojast luterlikuks kogudusekirikuks. Kirikuruum ja -kunst varauusaegses Tallinnas

13.00–14.00 Lõuna

14.00–15.00 Thomas-Andreas Pöder (EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool)

Wittenbergi reformatsiooni vaimsus ja selle retseptsioon 19. sajandi teise poole Tartus

15.00–16.00 Jaan Undusk (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus)

Armulauaohver kui usupuhastuse keskne teoloogiline probleem

16.00–16.15 Kohv

16.15–17.00 Tiina-Erika Friedenthal (Tartu Ülikool)

Teatritegemise kasulikkusest ja kahjulikkusest – Lutheri lauakõnest Tartu teatrikeeluni

17.00 Päeva kokkuvõte

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

Reede, 20. oktoober 2017

9.30 Tervituskohv IV korruse fuajees

10.00–11.00 Toomas Siitan (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)
Laul ja raamat: protestantliku koguduselaulu kodunemisest Eestis

11.00–11.45 Anu Kõlar (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)
„Tagasi alglätete juurde“: luterlikust kirikumuusikast 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algupoolel

11.45–12.45 Lõuna

12.45–13.45 Anu Schaper (Freiburgi Ülikool, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)
Kantori tööine argipäev. Johann Valentin Meder (1649–1719) ja muusikaõpetus Revali gümnaasiumis

13.45–14.30 Liisa-Helena Lumberg (Eesti Kunstiakadeemia)
„Mähhärdust pilti näewad ehk watawad innimessed ennam, kui altari pilti?“ Uus altarimaal kui kultuurisündmus 19. sajandi teisel poolel

14.30–15.00 Harry Liivrand (Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu)
"Reformatsioon ilma Eestita ehk ühe Saksa näituse kriitika"

15.00 Lõppsõna

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ABSTRAKTID

Neljapäev, 19. oktoober 2017

MAREK TAMM (Tallinna Ülikool)

Mis on reformatsioonikultuur?

Ettekandes võtan arutleda, kuidas tänapäeva kultuuriajaloo meetodite ja mõistete toel mõtestada reformatsiooni kui ideed ja kui omaette kultuuritüüpi Euroopa ajaloos. Ettekandel on seega korraka kaks eesmärki, tutvustada ühelt poolt nüüdisaegse kultuuriajaloo lähenemisviise ja probleemiseadeid ning pakkuda teiselt poolt sissevaadet reformatsiooni-ideesse Euroopa ajaloos üldiselt ja avada varauusaegse reformatsioonikultuuri olulisemaid aspekte kitsamalt. Ettekanne on tahtlikult üldistav ja mõeldud esmajoones sissejuhatuseks või raamistuseks järgnevatele, konkreetsema iseloomuga ettekannetele.

JÜRI KIVIMÄE (Toronto Ülikool)

Reformatsioon ja raamatukultuur ehk kuidas tsiviliseerida koloniaalühiskonda?

Ettekanne lähtub arusaamast, et hiliskeskajal ja varasel uusajal Liivimaa koosseisu kuulunud eestlaste asuala puhul oli 13. sajandi vallutusest saati tegemist koloniaalala ja -ühiskonnaga, kus kõrvuti eksisteerisid alamsaksa keel ja mittesaksa ehk eesti keel, sakslastest sisserännanute kui võõraste suhteliselt kitsas kiht ja maa pärisrahva ehk mittesakslaste laiad hulgad. Vallutuse tulemuseks oli nende alade liitumine Õhtumaa kultuuriareaali koos ristiusu, keskaegse kirjakultuuri, ladina tähestiku ja hariduskorralduse sissetoomisega.

Ladina keskajal toimus kultuuriülekanne tollase Euroopa äärealadele, kuid veel reformatsiooniajastul 16. sajandil jõudis see eestlasteni peamiselt suulise kommunikatsiooni vahendusel. Reformatsiooni jutlustavad evangeelsed pastorid lähtusid Martin Lutheri õpetuse ühest põhiideest, et iga ristiinimene saaks pühakirja lugeda, mis tingis vajaduse kirikukirjandust rahva keelde tõlkida.

Saksa kultuuriruumis töid reformatsioon, trükitud raamatu plahvatuslik levik ja nn haridusrevolutsioon kaasa suuri muutusi, mille mõju kandus kiirelt Läänemere idakaldale, iseäranis multikultuursetesse linnadesse. Varased eestikeelsed trükitud Lutheri katekismused ja kirikulaulude eestikeelsed tõlked teenisid esmajoones kiriku- ja kooliõpetajate vajadusi. Tallinna jutlustajate raamatukogude rikkalik varamu osutab aga laiemale tsiviliseerivale

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

nähtusele, kuidas tollaste haritlaste ja vaimulike sule all (Georg Mülleri jutlused) ja elava sõna kaudu leidsid tee eesti kirjakeelde kristliku lunastusõpetuse põhitõed ühes Euroopa renessansi- ja humanismiajastu kultuuripärandiga.

MERIKE KURISOO (Tallinna Ülikool, Eesti Kunstimuuseum)

Katoliiklikust pühakojast luterlikuks kogudusekirikuks. Kirikuruum ja -kunst varauusaegses Tallinnas

Ettekanne võtab vaatluse alla varauusajal toimunud muutused Tallinna kirikute ja kabelite kasutuses ja funktsioonis keskendudes peamiselt sakraalruumile ja kirikukunstile. Vaatluse all on ka Tallinna sakraalmaastiku teisenemine ja pühakodade funktsioonimuutus: kirikute ja kabelite edasikasutamine ja nende kadumine. Ettekande põhifookus on küsimusel, kas ja kuidas muudeti ja kohandati endised katoliiklikud pühakojad luterlikeks kogudusekirikuteks. Tähelepanu pööratakse ka endise, katoliikliku kirikukunsti edasikasutamise ja kohandamise küsimusele ning uuele, luterlikule kirikuinventarile.

THOMAS-ANDREAS PÕDER (EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool)

Wittenbergi reformatsiooni vaimsus ja selle retseptioon 19. sajandi teise poole Tartus

Teoloogi vaatevinklist avatakse esimeses pooles Wittenbergi reformatsiooni vaimsust, kasutades allikana peaasjalikult üht reformatsiooni tuntuimat kirjutist, mis esitab „kristliku elu kogusumma“. 1520. aastast pärinev prof dr Martin Lutheri „Traktaati ristiinimese/kristlase vabadusest“ on alates 1883. aastast ilmunud korduvalt ja ühtekokku kolmes tõlkes ka eesti keeles. Ettekande teine pool keskendub sellele, kuidas figureerib see vabaduse-traktaat 19. sajandi teisel poolel rahvusvaheliselt silmapaistva teadlase ja kohalikus kiriklikus-ühiskondlikus kontekstis mõjuka prof dr Alexander von Oettingeni (1827-1905) mõtlemises. Alexander von Oettingeni üle poole sajandi väldanud osaluse tähtsust meie luterliku konfessioonikultuuri kujundamisel ja väljendamisel on raske üle hinnata. Lõpetuseks sõnastatakse mõned ettepanekud tulevaseks uurimistööks.

JAAN UNDUSK (Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus)

Armulauaohver kui usupuuhastuse keskne teoloogiline probleem

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

TIINA-ERIKA FRIEDENTHAL (Tartu Ülikool)

Teatritegemise kasulikkusest ja kahjulikkusest – Lutheri lauakõnest Tartu teatrikeeluni

Minu doktoritöö tegeleb teatrivastase poleemikaga valgustusaja hilistel kümnenditel. Samal ajal, kui teater Riias ja Tallinnas üha kindlamalt kohta hakkas leidma, otsustati Tartus kui taaskord värskes ülikoolilinnas igasugune teatritegevus õppiva noorsoo huvides lõpetada. Kriitilisi küsimusi teatri kasulikkuse ja kahjulikkuse kohta esitati aga ka Riias ja Tallinnas. Otseselt religioosse sisuga argumente Eesti- ja Liivimaal esitati sel ajal väga vähe, ent ometigi paistis küsimus teatri kohta läbi varauusaja vaevavat justnimelt protestantlikke maid. Eelkõige protestantlikel maadel väljendatakse järjepidevalt seisukohta, et teater kristliku eluga kokku ei sobi. Ometi oli Luther väljendanud oma heakskiitu kooliõpilaste ja tudengite teatritegemise suhtes ning pidanud esitatavaid – tänases mõistes küllalt jämedakoelisi - komöödiad heaks kõigile kristlastele, öeldes ühes lauakõnes mh, et „kristlased ei peaks sel põhjusel komöödiatest täielikult eemale hoidma, et seal aegajalt jämedaid nalju ja roppusi sees on, sest seesama pärast ei tohiks siis ju ka Piiblit lugeda.” Oma ettekandes jälgin ma muutusi, mis suhtumises teatrisse aja jooksul aset leidsid, ning tutvustan mõningaid Eesti- ja Liivimaal esitatud sõnavõtte.

Reede, 20. oktoober 2017

TOOMAS SIITAN (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)

Laul ja raamat: protestantliku koguduselaulu kodunemisest Eestis

Koguduselaul on valdavalt suulise kultuuri sfääri kuuluv kollektiivne muusikapraktika, mille kirjalikke allikaid on kipunud lugema kunstmuusika pinnal koolitatud silmaga. 17. sajandi algusest pärit Georg Mülleri ja Heinrich Stahli tekstide puhul pole endiselt selge, kuivõrd nad peegeldavad tegelikku laulupraktikat. Ühe varaseima muusikalise allika, Helme organisti Gustav Swahni käsikirjalise koraaliraamatu (1774) ebatavaline notatsioonilaad ärgitab aga mõtteid selle kirjaviisi ning rahvalikult varieeritud koraalilaulmise seostest.

ANU KÕLAR (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)

„Tagasi alglatete juurde“: luterlikust kirikumuusikast 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algupoolel

Uuendused kirikumuusikas – nagu ka kirikus – seisnevad mõnigi kord naasmises alglattele, see tähendab puhta, esialgse muusika (õpetuse) juurde. Nii on uurija jaoks tegemist mitmekihilise

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ja -suunalise protsessiga, mille lahtiharutamiseks tuleb arvestada paljude kultuuriliste seostega ja ajaloolise kontekstiga.

Ettekandes vaatlen sissejuhatavalt püüdlusi 19. sajandi teise poole kirikulaulu uuendamiseks Saksamaal ja Eestis. Põhjalikumalt peatun esimese iseseisvusaja kirikumuusikal. EELK kui vaba rahvakiriku (aga ka noore Eesti Vabariigi) eesmärk oli tollal üles ehitada ,oma', eestlaste kirik (ja riik), sama taotlesid ka luterliku kirikumuusika juhid August Topman ja Johannes Hiob. Ometi osutus rahvuslikele ringkondadele vastuvõetava kirikumuusika väljakujundamine probleemseks, mille peamine põhjus näib olevat just raskustes määratleda ,alglate' ja ,uus' ning leida nende vahel tasakaal.

ANU SCHAPER (Freiburgi Ülikool, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia)

Kantori tööine argipäev. Johann Valentin Meder (1649–1719) ja muusikaõpetus Revali gümnaasiumis

Luterliku traditsiooni kohaselt ühendas kantoriamet kaht laadi kohustusi: tuli anda koolis õpetust ja tagada kirikumuusika. Nii ka Revali Kuninglikus Gümnaasiumis. Kuna kirikumuusika tugines suures osas koolikoorile, oli muusikaõpetus ühelt poolt küll kirikumuusika aluseks, teiselt poolt aga teenis usuõpetust palju sügavamalt ja oli seega koolisüsteemi tugevamalt integreeritud, kui tänapäeval ehk eeldame. Mitmed allikad – kantori vokatsioon, muusikute kirjad, raeprotoollid, üks tunniplaan, raamatukogude inventarinimestikud – lubavad heita valgust muusikaõpetuse detailidele ja repertuaarile säravaima 17. sajandil Revalis töötanud kantori, Johann Valentin Mederi ametiajal (1674–1683). Selle kaudu selguvad ka nii siinse muusikaõpetuse ning kirikumuusika seosed luterlike lätetega kui ka kõrvalekaldeid reformatsiooni pärandist.

LIISA-HELENA LUMBERG (Eesti Kunstiakadeemia)

„Mähkardust pilti näewad ehk watawad innimessed enam, kui altari pilti?“ Uus altarimaal kui kultuurisündmus 19. sajandi teisel poolel

19. sajandi teisel poolel telliti paljudesse luteri kirikutesse Eestis uus altarimaal. See peegeldab ühelt poolt luterliku kirikuehituse õitsengut nimetatud ajajärgul, kuid palju tegeldi ka olemasolevate kirikute uuendamise ja heakorrastamisega. Uue maali tellimine võis seejuures

EESTI
MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

EESTI
KUNSTIAKADEEMIA

TALLINNA ÜLIKOOL

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

olla käepäraseim ja soodsaim viis kiriku heaks midagi nähtavat ette võtta. Ettekandes käsitlen uute altarimaalide tellimist ja kirikusse tulekut kui kultuurisündmust, arvestades altarimaali

kandvat rolli tolle aja igapäevases visuaalkultuuris. Lähema vaatluse all on nii eesti- kui saksakeelses ajakirjanduses ilmunud näited altarimaalide retseptsioonist ja sisseõnnistamise üritustest. Reeglina kajastub neis rõõm uue pildi ja piduliku sündmuse üle ning võrdlemisi pragmaatiline lähenemine maali tellimisse.

HARRY LIIVRAND (Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu) *"Reformatsioon ilma Eestita ehk ühe Saksa näituse kriitika"*

Ettekandes tuleb vaatluse alla Berliinis Saksa Ajaloomuuseumi korraldatud suurnäituse (avatud 12.04.–5.11.2017) „Der Luther Effekt. 500 Jahre Protestantismus in der Welt“ Eesti retseptsioon. Väljapanek, mille üks kuuest osast käsitleb Rootsit aastail 1600–1750, võiks Eesti vaatepunktist pühendada tähelepanu ka kiirelt ja enne Rootsit luterliku reformatsiooni läbi teinud Eestile ning selle ühe uue ja olulise ideoloogilistest ning hariduslikest vajadustest lähtudes loodud kõrgkooli – Tartu ülikooli – positsioonile Rootsi Balti provintside reformatsiooni edasiarendamise protsessis. Kas ja kuidas on Eesti aga selle 500 aastase protestantismiajaloo käsitlemise objekt? Või eelistab Saksa kaasaegne museoloogiline ajalookirjutus Eestile Lapimaad ja saame?

Ürituse toimumist toetab Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia ASTRA projekt EMTASTRA).